

ТРАДИЦІЙНЕ ВБРАННЯ С. СЕРБИНІВКИ

Дівчата у святковому вбранні.
Фото 1947 р.

У продовж багатьох років, розшукуючи стародавні речі в рідному селі Будичани (до 1947 року — Сербинівка), першочерговим завданням ставила собі віднайти зразки колишнього одягу моїх земляків суто для сценічного використання. Однак згодом, вивчаючи давні традиції рідного краю, значно розширила світ своїх зацікавлень: почала збирати зразки вишивок, прикраси та речі побутового призначення.

Ще й досі в селі можна відшукати чимало цікавого етнографічного матеріалу. Під час копіткої пошукової роботи поталанило виявити численні зразки матеріальної культури: давній народний одяг (бувало, що й повний комплект вбрання), побутові речі, гончарні вироби, які зберегли мої односельці. Власники цих раритетів бережливо ставляться до давньої атрибутики, пам'ятаючи, що вона пов'язана з їхньою молодістю, урочистими подіями в житті сільського трударя.

Традиційний одяг, що зберігається у старших людей, дає яскраву уяву про локальні особливості місцевого українського вбрання, розкриває його художню довершеність, майстерність виконання, композиційну злагодженість основних елементів. У ньому збережено давні особливості крою та повне смислове навантаження орнаментальних мотивів. Вивчення традиційного вбрання є особливо актуальним, оскільки йдеться про народні традиції, які в ньому найбільше збереглися.

Одним із найцікавіших компонентів, що складала основу українського костюма, була сорочка. Основним матеріалом для пошиття сорочок слугувало домоткане полотно з коноплі (рідше — льону).

Вироби XIX — середини XX століть за кроєм — уставкові, пошиті з двох пілок, розширених донизу боковими клинцями до самого подолу.

Жіночі сорочки рясно зібрані біля коміра та чохлів, мають глибоку пазуху (грудний розріз) до 20—25 см. Комір шільно облягає шию і застібається на 2—3 гудзики. У пізнішому крої верх сорочки робили із полотна кращої якості, а підточку — з низько-соротного. На пазусі, чохлах та комірі сорочки прикрашали вишивкою. Однак основну увагу приділяли оздобленню рукавів. Поділ сорочки не вишивали, лишень оздоблювали мережею — "діркуванням".

Крій рукава мав тридільну форму — полик, рукав і чохла. Рукави — широкі, зібрані дрібними складочками біля поликів та широких чохлів, до яких їх пришивали зверху та знизу. Краї чохлів і коміра іноді оформляли вузьки-

Мати з сином у традиційному вбранні кінця XIX та середини XX століття.

ми шлярками, "мартезами". Їх виготовляли з перкалю та збирали в дрібні складочки.

Основу орнаментатиі рукавів, поликів, чохлів, пазухи та коміра складали рослинні мотиви, поєднані з геометричними, які несли в собі відгомін сивої давнини. Найпоширенішими рослинними мотивами є зібрані в букети троянди, рожі, чорнобривці, а також плоди та листя калини, винограду, дуба. Серед геометричних орнаментів переважають мотиви хреста, ламаної лінії, ромба, квадрата та восьмикутної квітки.

Орнаменти виконували ручнопряденими лляними та конопляними нитками. Пряли тоненько і рівно, щоб нитка вільно рухалась у вушці голки і легко стелилась на тлі тканини. Особливу увагу приділяли фарбуванню у чорний та червоний кольори та натиранню їх воском. На початку XX ст. почали вишивати купованими нитками "муліне". Поряд із чорними та червоними застосовували й білі. Як стверджує Р.В. Захарчук-Чугай, вишивка білими нитками — давня загальнослов'янська традиція. На Україні підготовка вибілених ниток та вишивання ними пов'язані з ідеалами чистоти, краси, вправності жіночих рук, вірою в краще життя.

Досвід вибілювання пряжі старанно передавали із покоління в покоління, шанували в народі. Нитки для вишивання з льону чи конопель змотували в півмотки і багато разів золили в бочках — "зільницях" (жлукто). Багато праці та терпіння майстрині вкладали в підготовку білих ниток. Ви-

Дівчинка в традиційній сорочці початку та середини XX століття.

шивку білими нитками називали "біллю". У селі вдалося відшукати лише одну таку сорочку, яка належить матері Марії Бортовської — Катерині Бортовській (1919 р.н.). Узір ще раз засвідчує надзвичайно високу майстерність вишивальниць села в минулому.

Поширені техніки виконання: хрестик, пряма та коса гладь, штапівка, зерновий вивід. Цікавою особливістю вишивки є те, що фрагменти орнаменту зашивають досить своєрідно: один стібок хрестика шиється чорною ниткою, інший — червоною. Іноді орнамент усіх деталей обшивали червоною або чорною штапівкою.

На початку XX століття вишиту сорочку обов'язково вдягали на спідню. Ось як про це

Традиційне вбрання кінця XIX — середини XX ст.

Сорочка з гесткою 30—40-х рр. ХХ ст.

оповідала моя бабуся Гапка Сивобородько (1914 р.н.): “Спідня сорочка з високим коміром, на гудзичках, який застьобаний щілько. Потім уже одягали вишиту сорочку і вже на сорочку чіпляли багато намист”. Традиційний крій побутував аж до 30-х років ХХ століття. Пізніше з’явилися укорочені сорочки з фабричної бавовняної тканини “з гесткою” (цільнокросена кокетка для задньої та передніх пілок). На гестці, пазусі, рукавах та чохлах виконували вишивку рослинними орнаментами технікою “двостороння гладь”. Горловину прикрашали “зубчиками”.

У 50-х — 60-х роках ХХ століття в побут увійшли “блюзки”, вишиті “якорами” та “гуцулки”. Рукав у таких сорочках вишивали вище або нижче ліктя, збираючи його внизу на резинку. Комір-стійка або відкладний. Вишивку виконували різнокольоровими бавовняними нитками “муліне”, в основному “хрестиком”. Тоді ж набула популярності блузка “каптан”, яку шили з однотонної бавовняної тканини. Комір — стоячий. На грудях, від плечей донизу, застрочували по дві—три “закладочки”.

Чоловічих сорочок, на жаль, знайшла обмаль. Однак і з них можна дійти висновку, що чоловічий одяг стриманіший в оздобленні. Віднайдена полотняна сорочка початку ХХ століття — прямого крою, зі вставними рукавами без манжетів. Комір невисокий, прикрашений вишивкою. Прямий довгий розріз пазухи застібали біля коміра.

Друга сорочка з купленої бавовняної тканини іншого типу: з плечовими вставками. Рукави в неї — широкі, пришиті прямо, з ластовицями, зібрані дрібними складочками біля манжетів та плечового шва. На спині, плечах та грудях підшита підкладка. Вишивка нагрудної частини, стоячого коміра та чохла виконана бавовняними червоними і чорними нитками. Одягали таку сорочку поверх штанів (навипуск) та підперезували широким вовняним саморобним поясом. Такі сорочки набули поширення наприкінці ХІХ-го — початку ХХ-го століть. Можливо, цей тип є найдавнішим і цінний для подальшого вивчення.

У 30—60-ті роки минулого століття побутували сорочки з вишитим відкладним коміром. Їх носили заправленими в штани.

Поясним одягом у дівчат та жінок були спідниці. Шили їх із трьох пілок із купованої тканини — вовняної чи сатинової. В побуті їх називали “альпакові”. Найпоширенішими були сині, зелені, “вишньові”, коричневі та чорні спідниці. Бабуся Гапка: “Спідниці були всякі — і зелені, і сині, але найбільш було чорних. І всі такі расні. Обшиті вони були чорними блискучими пасочками з шовкової бинди або сатинової матерії”.

У поясі спідницю призбирували у маленькі складочки, які здебільшого прошивали у верхній частині, аби краще тримались. Спереду залишали “розпірку”, до якої пришивали зав’язки. Характерні прикраси — складочки-защипи на подолі двома-трьома горизонтальними рядами. Між защипами — дві чорні биндочки.

Поверх спідниць носили фартухи. Їх шили з домотканого полотна, а з кінця 20-х років ХХ століття — з білої фабричної тканини “перкалю”. Оздоблювали їх, як і спідниці, складочками-защипами та шлярочкою. Поміж защипами вишивали рослинний орнамент чорними та червоними нитками технікою “хрестик” чи “двостороння гладь”. Пізніше, в 40-х — 50-х роках, побутували фартухи, вигаптувані на машинці білими бавовняними нитками або пошиті з кольорової тканини.

Про верхній одяг свідчення короткі. В селі побутували свити-гуньки — прями приталені

Традиційна сорочка початку та середини ХХ ст.

свити чорного або сірого кольорів з овечої вовни. Носили їх і чоловіки, і жінки. В ХІХ — середині ХХ століття із зимового вбрання були поширені кожухи, відрізнялися у талії та оздоблені овечим хутром. Прикрас вони майже не мали. Доповнювали зимовий чоловічий одяг шапки з овечого хутра та “рамінні”. У 20-ті — 30-ті роки ХХ століття почали шити чоловічі “пінжаки” та жіночі “пісачики”. Це одяг з пришитими рукавами і відкладним коміром із купованої тканини.

Взуття села ХІХ—ХХ століть — це постолі на будень і чоботи — на свято. Постолі плели з липового лика. На зиму з середини підплітали клоччя і намотували побільше “гонуч”.

Носили ще й “трепики” — дерев’яну підосшу, на неї з боків набивали цвяшки, через які мотузками-шнурівками обмотували ноги поверх онуч.

Наприкінці ХІХ — початку ХХ століття чоловікам шили чорні хромові чоботи. Високі, аж до колін, халяви збирали “гармошкою”. Жіночі чоботи нижче колін: халяви жовті, а низ — чорний. З часом і жінкам почали їх шити з чорної шкіри.

З початку ХХ століття побутують ще й чоловічі та жіночі биті і шиті валянки. Носили їх як у будень, так і в свято.

У повоєнний час (середина 40-х років) улюбленим взуттям дівчат стають “тухлі” (туфлі) без каблуків або на невисокому каблучку з пряжкою-перепонкою. Носили їх як на босу ногу, так і на білі шкарпетки.

Побутував також звичай ходити влітку босоніж, більше поширений серед жінок, аніж серед чоловіків.

ЕЛЕМЕНТИ ТРАДИЦІЙНОГО ОДЯГУ

Пояси. Прикраси. Зачіски. Головні убори

Спідниці початку та середини ХХ ст.

Обов’язковою атрибутикою поясного і плечового одягу початку ХХ-го століття є пояс, виготовлений з вовняних ниток. Пояси завширшки 10 см, самі вони були зелені, перепліталися червоними та синіми нитками і мали ширину біля 10 см. Їхні кінці прикрашали китичками, які зав’язували знизу на вузлики.

Як оповідала Ніна Каранюк (1932 р.н.), поясами, які зав’язували збоку, підперезували тільки чоловіки. Жінкам їх зав’язували лише при обряді поховання.

Отже, пояс, втрачаючи поволі значення буденної атрибутики народного одягу, надалі зберіг свою важливу роль у народній обрядовості. Із середини ХХ-го століття на зміну плетеним поясам прийшли інші, виготовлені з розрізаних на четверо зелених хусток.

Цікаві свідчення подає Н.О.Гурашева: “В давнину пояс був невід’ємним елементом народного вбрання українців. Вийти на люди

Архаїчний спосіб пов’язування хустки молодий “дівкою”. Фото 1999 р.

Молода у вінку-гарленті. Фото 1959 р.

Фартух 30-х років ХХ ст.

без пояса означало згнъбити себе". Навіть коли бідність не дозволяла людині мати окремі елементи одягу, то пояс був обов'язковим. За народним повір'ям, він був своєрідним оберегом. Вважалося, що пов'язаний навколо тіла, він відігравав роль замкненого кола, поза яким мали залишатися злі сили.

Важливе місце належить прикрасам. Майже кожна жінка мала коралове намисто, або, як ще його називали, "правдиве". Складалось воно з 5 — 10-ти низок. Чим їх було більше, тим заможніша родина.

Коралі червоного та рожевого кольорів завозили з Італії та Франції. Цінували намисто залежно від розміру, насиченості кольору і чистоти корала. Велике, червоне, без цятко коштувало надто дорого. В окремих місцевостях — як пара волів. Прикрашали себе коралюми здебільшого заможні, а бідніші носили дешеве намисто. Намистини вкладалися в низку від найменших по краях, до найбільших посередині. Середню намистину оздоблювали обручником з міді чи срібла. Іноді він мав зубчасті краї та вигравіруваний орнамент. Трохи пізніше, десь у середині ХХ століття, набуло поширення намисто зі скла: велике та блискуче, як новорічні прикраси.

Здавна прикрашання голови було досить різноманітним і залежало від дуже давньої традиції, за якою заміжні жінки прикривали волосся, а дівчата носили його відкритим і найчастіше волосся заплітали у дві, рідше — одну, три і чотири коси.

На свята голову прикрашали биндою чи віночком. Віночок плели із живих квітів — маку, волошки, мальви, чорнобривців, а взимку — з паперових. З часом відбулися певні зміни функцій в побутуванні дівочого вінка. Якщо в середині ХІХ століття це — невід'ємний компонент святкового дівочого вбрання, то наприкінці ХІХ та на початку ХХ-го — віночок зберігся переважно як обрядовий убір нареченої, під час весілля. Пишний, з любов'ю виготовлений вінок називався "гарлентою". Матеріалом для нього слугував папір "стружка". З білої стружки, пофарбованої зеленню, робили листочки, а з нефарбованої — квіточки. В одній з весільних пісень співають:

— Ой, куди ж ти, моя доню, та й ходила,
Чим ти свою голівоньку, гей побілила?
— Ой ходила ж, моя мамцю, й у вишнев сад,
Та й на мою голівоньку, гей білий цвіт упав.
— Ой то з вишні, то з черешні, то з горіха,
Побілила голівоньку, гей аж до віка.

Пізніше "гарленту" виготовляли із паперових квітів, оброблених розтопленим воском чи парафіном. Ці вінки мали цікаву особливість: від скронь до плечей спускалися пучки скручених спіраллю дротиків (по три дротини на кожному) із парафіновими кульками на кінцях. Вінок складав-

ся із трьох частин, закріплених на твердих дужках, з'єднаних на потилиці. Його прикрашали барвінком або ж розмарію.

Окрім вінка-"гарленти", побутував ще й такий, що шився з лучки (конопляного чи лляного полотна, що обшивалося червоною ниткою або матерією). Зверху такий вінок прикрашали скляним намистом. Він був весільним атрибутом і символізував не лише молодість та красу дівчини, але і її цноту. Згадаймо вирази: "втратити вінка", "загубити вінка". Подібна втрата нерідко ставала при-

Давній спосіб одягання молодій вінка із "лучки".

Жінка в народному вбранні початку ХХ ст. Фото 2001 р.

чиною нещаст'я дівчини, людського поговору.

Вінок з "лучки" молода одягала тричі: на коровай, на весілля та перезву. Нареченій, що втратила дівочість до шлюбу, такого вінка не одягали. Давній і своєрідний весільний вінок зберегла жителька села — Марія Бас. Обшитий скляним намистом, він нагадує розквітлу рожу. Колись у селі таких вінків було декілька. Виготовлення його вимагало неабиякої майстерності та копіткої праці, тому на весілля їх часто позичали.

У різні часи голову молодій прикрашали по-різному. Як вбирали молодій голову на коровай і весілля, пригадує жителька села Будичани Любчик Ганна Прокопівна (1922 року народження): "Заплітали коси, закладали такого круглого "кошика", тоді вбирали цього "кошика". Як молода чесна, то вінка цього давали: укладали його укружка

квітками і по голові геть квітки покладяні. На голову чіпляли "гарленту", квіточки біленькі, а листочки зелененькі. Як на коровай, то зеленого більше. З-під квіток звисали бинди. Як ішла до вінця, то коси розпускали по плечах і бинди вздовж покладяні, і вінок чіпляли. Це колись так було, а после, як ішла до вінчання, то всю голову вбирали: чіпляли вінка, гарленту і вельон накладали".

Зовсім інші головні убори заміжніх жінок, найдавнішим була намітка. Відгомном того, що вона побутувала в селі, свідчить весільна пісня, в якій співається, як під час ліплення короваю жінкам прикрашали намітку колосками із жита.

На зміну давнім наміткам з кінця ХІХ століття приходять домоткані й куповані хустки. Залежно від розміру та матеріалу вони мали назви: "циганка", "подделка", "тернова", "півтернівка", "гречанка", "кофейка", "опиначка", "перкальова", "газовка". Існували й різні способи пов'язування хусток. Великі квітчасті "циганки" зав'язували одним кінцем коло шиї, інший вільно спадав на грудях донизу.

Молодиці пов'язували хустки лише "молодичкою", пізніше — "під бороду" і так, щоб закривати лоба і були глибокі складки біля скронь. Більші хустки зав'язували кінцями за шию. Старші жінки пов'язувались під підборіддям та зав'язували кінці вузлом на маківці голови. Якщо хустка "з хрендзелами", то довкола обличчя утворювався своєрідний овал з торочок. Побутували ще й великі суконні хустки "опиначки". Носили їх поверх одягу чи напинали на голови і притримували спереду рукою. Вагоме значення надавали хустці у весільній обрядовості: прикривання молодій хусткою засвідчувало, що дівчина переходила до громади жінок. Змінювався не лише головний убір, а, відповідно, й зачіска. На людях заміжні повинні були покривати волосся повністю. Ганна Любчик: "Волосся, яке раніше заплітали в коси, розплітали, підбирали з усіх боків і закручували на "кичку". Крутять з ідного бока, накрутять за вухо і з другої сторони так само. Як коси гарні, то і кичка гарна получається. А як нема косей, то вона "куклу" крутить. То вже так крутять, щоб люди не бачили. "Куклу" з льону чи з конопель тнуть". Зібране в такий спосіб волосся прикривали чепцем, який щільно стягували зав'язками на потилиці, щоб з-під нього не вибивалося волосся.

Цікаво, що автор уперше довідалась про згаданий спосіб пов'язування хустки, характерний для описуваної території, од відомого в Україні етнографа та краєзнавця Алли Українець, яка для себе відкрила його, працюючи в Національному архіві України. Підсумовуючи мої дослідження, можна дійти висновку, що зібраний матеріал певною мірою висвітлює характерні особливості народного одягу села Будичани Чуднівського району Житомирської області: його крою, оздоблення, способів носіння. Всі відомості я збирала упродовж останніх 15 років.

Народний одяг села відзначається високою художнім рівнем. Він являється не тільки багатю історично-культурною спадщиною рідного краю, об'єктом подальших краєзнавчих досліджень, а й є неоціненним надбанням української національної культури, яке має подальший розвиток, набуваючи нових форм побутування, постійно збагачуючи культуру нашого народу.

Раїса ЦАПУН,
доцент Рівненського державного
гуманітарного університету